

Dopis příteli č. 9 (30) [1978]

Milý příteli,

ze zkušenosti vím, že je hodně lidí, kteří mají podobné názory jako Tvůj známý: když mi tato země nedává dost možností, abych uplatnil svůj talent a svou kvalifikaci, nemám důvodů, proč v ní setrvávat. Jenom vnější překážky mi brání ve vystěhování; vnitřně se však necítím ke své macešské vlasti vázán žádným poutem. Národní cítění nebo vlastenectví je ideologická veteš. Svět je dnes stále víc jedním celkem; jako dřív lidé překonávali lokální patriotismus svým národním a státním uvědoměním, dnes musejí vlastenectví překonávat vědomím, že jsou na prvním místě příslušníky lidského rodu, že jsou občany celého světa. - Tvůj známý si přečetl jeden můj loňský dopis (o otázkách emigrace) a požádal Tě, abys mi položil otázku docela konkrétní a na tělo, totiž jaké důvody mne vedou k tomu, že nechci odejít z této země (i kdyby to možná právě mně bylo ze strany úřadů umožněno). Tvůj známý nechce slyšet obecné důvody ani pouhé úvahy, ale na svou konkrétní otázku chce slyšet konkrétní odpověď. Chce, abych vydal počet ze svých racionálních, ale také emocionálních vztahů k této zemi.

Neodmítám tuto otázku (Tvůj známý se zbytečně obává, že budu dotčen její dotěrností); musím však hned na počátku připomenout, že mohu odpovědět jen v mezích toho, jak dalece sám sobě rozumím. Není snadno se vyznat sám v sobě; je možné, že příští události mi otevrou nový, jiný pohled na mé vlastní motivy a zejména na mé „emocionální vztahy“ k zemi, v níž jsem se narodil a přes půl století žil. Nemyslím ovšem, že by to mohl být nějaký totální obrát. Ale v detailech by docela dobře mohlo dojít k posunům a některé soudy by mohly potom nabýt na preciznosti. Nicméně tak tomu bývá; člověk s postupem událostí, jichž se aktivně účastní, a s postupem realizace (i selhávání) svých plánů nejen poznává (může poznávat) čím dál lépe sám sebe, ale - jak na to poukazyval např. Karel Marx - svou praxí mění nejenom svět kolem sebe, ale i sám sebe. Zjinačení se tedy týká nejenom našeho sebepoznání a sebepochopení, ale i nás samých, naší bytostné konstituce. V podstatně nové situaci se stáváme jinými, novými lidmi. A ovšem také naopak: staneme-li se jinými, novými lidmi, promění to i spád a celou strukturu událostí kolem nás. Jsem hluboce přesvědčen, že je jen poloviční pravda, říkáme-li, že změnou poměrů se mění lidé; právě tak platí i obráceně, že lidé mohou změnit poměry (alespoň někdy) tím, že se změní nejdříve sami. Ale to by byla už docela jiná otázka.

Západoněmecký časopis *Die Zeit* uveřejnil před časem rozhovor novináře Fritze Raddatze s americkým černošským spisovatelem, známým z překladů i u nás, totiž Jamesem Baldwinem. Baldwin žije už leta ve Francii, ale nyní se hodlá vrátit do Spojených států. Dostal otázku, proč se

rozhodl pro tento krok. Odpověď – ostatně jako i další jeho odpovědi – zní překvapivě, ale neobyčejně věrohodně. „Ať to vypadá sebepodivněji, nemohu na tuto otázku dát přesnou odpověď. Jsem jako kůň, který cítí vodu – tuším něco, nějaké události. Tento instinkt mne nikdy nezklamal.“ Ale to je jenom jedna část jeho odpovědi. Druhá část je „subjektivnější“, resp. ještě víc se týká jeho samotného: „Jsem americký černošský spisovatel; a to znamená, že ve mně žije naděje – navzdory všemu. Musím se vrátit do Ameriky, jinak přestanu být spisovatelem.“ Nejvíc mne však oslovilo jeho „základní vyznání“, jak bych to nazval: „To, co se děje v této zemi, je pro mne nepřijatelné, ale má-li tato země zahynout, chci zahynout spolu s ní.“ (Rozhovor s Jamesem Baldwinem přetiskl časopis *Za rubežom*, vycházející v Moskvě.)

Před třiceti lety (studoval jsem tehdy prvním rokem na filosofické fakultě) jsem se také rozhodoval, nemám-li odejít ze země, kde jsem se narodil. Bylo to v době, kdy jsem se na celý život přimkl k filosofii. Nebyl jsem marxistou a nechtěl jsem se jím stát, protože jsem věděl, kde tam jsou chyby a na jaké bych se dostal scestí. A bylo mi jasné, že právě jako filosof, který se marxistou nehodlá stát ani to nehodlá jen předstírat, nemám velké šance v zemi, která na dlouhá desetiletí bude i v kultuře ovládána marxistickou ideologií (ve sporech s otcem, který předvídal jen poměrně krátké trvání nového režimu, jsem provokativně tvrdil, že je nutno počítat s novou situací jako se stavem, který bude mít možná padesátileté trvání). Byl jsem už v té době rozhodný socialista, ale nedělal jsem si o tom, čemu se dnes eufemicky říká „reálný socialismus“, nikterak veliké iluze (i když jsem ovšem docela bez iluzí nebyl, jak se později ukázalo). **V kruhu přátel jsem tehdy vyložil své stanovisko (dvě dívky tenkrát můj výklad doslovně nebo téměř doslovně zapsaly)**; užil jsem tenkrát i několika silných slov v bodech, kde bych dnes projevil víc opatrnosti. Vyhlásil jsem tehdy své přesvědčení, že oba hlavní tehdy zformované tábory mají zhruba stejné množství negativních rysů, ale že hlavní vývojová cesta povede v budoucnosti soutěskou Východu (dnes o tom stále víc pochybuji). Tenkrát se hodně mluvilo o novém světovém konfliktu, který hrozil vypuknout; prohlásil jsem, že ten konflikt určitě nevyvolá Sovětský svaz a že já v takovém případě budu stát s puškou v ruce na jeho straně, i když se neztotožňuji se záměry sovětského ani našeho politického vedení. A nakonec jsem řekl, že zůstanu se svým lidem, i kdyby sešel docela z cesty a kdyby zamířil přímo do propasti; ale po celou dobu že neustanu nahlas říkat, že jde do propasti, a ne k radostným zítřkům. – Rozhodl jsem se zkrátka celoživotně pro filosofii, ale i pro život v této zemi. Nedovedl jsem si ani tehdy představit, že bych své rozhodnutí pro opravdovou, pro pravdu zanícenou myšlenkovou práci, neztrácející nikdy ze zřetele celek, mohl nějak posílit svým odchodem do ciziny. Jaký vztah k celku, když se pokusím odříznout právě to, co je mi nejbližší? Byl

jsem se ještě se svým dobrým přítelem poradit s vysokoškolským učitelem, kterému jsme tenkrát velmi důvěřovali – a ten nám k odchodu do emigrace neradil. Oba jsme na jeho slova dali, i když já jsem si důvody pro své rozhodnutí zformuloval trochu po svém. Můj přítel pak po dvaceti letech do emigrace přece jenom odešel; já jsem se vědomě rozhodl zůstat. Technik, přírodovědec nebo lékař mohou nepochybně pracovat všude na světě, kde jsou pro to technické předpoklady. Spisovatel, filosof a theolog však zůstanou po mém soudu bez kořenů. Spojil jsem své rozhodnutí pro filosofii s rozhodnutím zůstat duchovně svázán s touto zemí. Na rozdíl od rodné země Jamese Baldwina je má země malá a ve světových politických vírech bezmocná. Považuji to však za přednost, nikoliv za nedostatek. V tom se mohu mýlit. Nedělám si iluze o českém národě a jeho charakteru; v posledních desetiletích jeho morální narušení jen vzrostlo. Procházíme obrovskou duchovní, mravní i kulturní a společenskou krizí, jejíž rozsah bude moci být změřen teprve v budoucnosti. I to považuji spíše za výhodu než za překážku. Nelze vyloučit ani národní katastrofu toho či onoho typu; snad z toho jiní budou moci vyvodit pro sebe nějaké poučení. Jsem tady a jsem pevně rozhodnut tady zůstat; bude-li ještě někdy zapotřebí mých služeb, jsem zatím k dispozici, i když mi pomalu začne už ubývat sil.

„Jsem jako kůň, který cítí vodu...“ Na rozdíl od Baldwina se nemohu příliš spoléhat na své instinkty nebo intuice; v žádném případě nemohu říci, že mne nezklamaly. Příliš často jsem se ve svých odhadech mýlil. Ale přece jenom i já „cítím vodu“, i já „tuším něco, nějaké události“. A chci být při tom: abych to svou interpretací pomohl prosvětlovat, abych se pokusil ukazovat cestu kupředu, abych varoval. Možná hlavně abych varoval. Nejbližší budoucnost neslibuje nic povzbudivého; ale jsem připraven vzít na sebe pořádný kus břemene této země, i když za to nedostanu zapláceno. Tradice této země mají svou velikost a zaslouží si, abych pro ně něco udělal, i když to málokdo dnes ocení. Kdo by měl navazovat na Palackého, na Havlíčka, na Masaryka, na Rádla, když ne někdo z nás? A docela konkrétně: když ne já? Tady někde je voda; cítím to. A ta voda nám dovolí čelit náporu pouště alespoň malou oázou.

„Žije ve mně naděje – navzdory všemu.“ Naděje není kalkul, alespoň nikoliv pravá naděje. Nespolečám na „hybné síly dějin“, neskládám svou naději na trendech a tendencích společnosti ani na proudech světového politického vývoje. Člověk nemůže žít rozkolísaně, nebo dokonce rozervaně, nemůže své činy a svou aktivitu zakládat na zoufalství a rezignaci, nemůže horečnou prací zaplňovat a zakrývat vnitřní manka. Komunisté mé generace neuváženě, ale velmi pochopitelně spojili své mladé životy s perspektivou socialistické přestavby společnosti; příliš konkrétně, příliš předmětně si kreslili ostré kontury budoucnosti, přizpůsobující je okamžitým trendům, potřebám a představám hnutí, kterým se cítili být nesení. Jejich dnešní zklamanost, rezignovanost,

nezřídka i hořký cynismus jsou jen důsledkem ztráty vnitřní rovnováhy a vyrovnanosti, která je staršího data. Ale nejen oni, my všichni se musíme znovu a znovu učit nespojovat svou naději s ničím daným, faktickým, již existujícím, tj. nespolehat ani na národní charakter, ani na zdravý lid, ani na jiné společenské síly (např. třídu), na ekonomický vývoj (dobrý či špatný), na různé koně ve světové politice apod. S tím vším je třeba počítat, kalkulovat s tím, ale nikdy na ničem z toho nemůžeme postavit lepší, spravedlivější společnost jako na spolehlivém základu. Proto i tam, kde se všechno zdá přesvědčovat o bezvýchodnosti, bezperspektivnosti, marném donquijotství a zejména bezmocnosti každého pokusu o smysluplné počínání, nemusí a nesmí být naše naděje otřesena: naděje navzdory všemu, naděje „proti naději“.

„... jinak přestanu být spisovatelem.“ To platí docela stejně pro filosofii: jinak bych přestal být filosofem. Rozumí se opravdovým filosofem, nejen v technickém smyslu. Ale to je důvod, který pro mne dnes už nemá tu rozhodující váhu. Ještě deset let pokračování v současném stavu, a přestanu být schopen říci své filosoficky závažné slovo. Už dnes jsem po **leta** odtržen od vývoje myšlení ve světě. Nemám k dispozici literaturu, nemám dost času a nemám už ani dost energie. Ostatně nejsem v této situaci poprvé. Uprostřed studia na filosofické fakultě jsem těžce onemocněl, na dva roky jsem byl prakticky neschopen jakékoli náročnější duševní práce, má paměť i schopnost soustředění byly na **leta** ochromeny, dostudoval jsem s obtížemi, neurolog mi doporučil na čtyři, na pět let vysadit a oddat se nervové a duševní rekonvalescenci. Protože k těmto subjektivním momentům přistoupily i momenty společensky objektivní, smířil jsem se s tím, že má filosofická dráha skončila: přestal jsem být filosofem. Už tedy vím, co to je. Přestat být filosofem (nebo nemoci se jím stát) není ta největší životní prohra. (Něco jiného je ovšem, když režim dělá všechno pro to, aby se *nikdo* nestal filosofem, nejméně pak ti, kteří navenek mají jako filosofové vystupovat.)

„To, co se děje v této zemi, je pro mne nepřijatelné...“ V tom je situace nejen spisovatelů, ale i ostatních umělců, myslitelů, vědců, vůbec lidí s probuzeným svědomím a ostrým citem pro spravedlnost atd. na obou polokoulích, na Východě i na Západě v podstatě stejná. Pravda a právo to mají zhruba stejně těžké jak u nás, tak u nich. Pro některé typy lidí může být emigrace na Západ velkým polepšením a vynikající příležitostí; pro jiné (a možná pro většinu obyčejných lidí) by to byl otřes, možná i katastrofa. Ale pro kulturní tvůrce je situace v kterékoli zemi dnešního světa v podstatě nepřijatelná – je pouze v různé míře snesitelná. Kultura a kulturnost znamená především vysokou náročnost; není však náročnosti bez kritického vidění skutečnosti. Kritičnost pak nemůže být zaměřena jen navenek, k tomu, co je vzdálené a cizí, ale na prvním místě se musí vztahovat k nejbližšímu – a samozřejmě k sobě. U nás je veškerá kritika

podlomena a soustavně znemožňována; na její místo znovu nastoupilo ideologické balamucení, pro nízkou úroveň však nepříliš účinné. Jinde ve světě je takové balamucení často účinnější; jenže jinde jsou i možnosti kritiky nesrovnatelně větší. Pro mne pak je zejména nepřijatelné, jakým způsobem a v jakém rozsahu jsou v posledních osmi, devíti letech umlčování přední tvůrci této země.

„... ale má-li tato země zahynout, chci zahynout spolu s ní.“ Pomyšlení na to, že naše země zahyne, tj. že přestaneme existovat jako národ, není žádnou hysterií ani zrůdnou fantazií. S výjimkou jednoho, dvou let neexistují u nás po tři desetiletí úvahy, studie ani veřejné diskuse o smyslu naší národní existence. Slova „národní specifičnost“ se tu a tam zřídka objevují, ale nesmějí být konkretizována. Zejména v posledním desetiletí jsme svědky usilovné nivelizační kulturní politiky, která je vnějšně podporována právě umlčováním těch, kteří jsou nebo by mohli být představiteli jakékoliv národní specifičnosti. Skutečnou národní společností už po **leta** přestáváme pomalu být. Má to i kladnou stránku: u nás téměř neexistuje vyhrocenější nacionalismus. Ale to je, zdá se mi, zastíněno hroznou skutečností, že jako společnost a společenství jednoho jazyka ztrácíme duši. V minulosti jsme už jednou jako národ téměř zahynuli. Bude nám zapotřebí snad nějakého nového obrození? Anebo tentokrát už nebude žádného zmrtvýchvstání? Vykoná na nás nepříliš fungující konzumní společnost stejné dílo jako dobře fungující?

Existují ovšem i četné jiné způsoby, jak naše země může „zahynout“; nebudu u nich nyní prodlévat. Rozhodující je, že v tom případě „chci zahynout s ní“. Nemám chuť se soukromě zachraňovat; nevidím v tom nic žádoucího ani smysluplného. Naše doba se vyznačuje tím, že myšlenka na smrt je všemožně vytěsňována z našeho povědomí. Moderní člověk je okrádán (a sám se okrádá) o elementární životní zkušenost smrti druhého. Naše duchovní a mravní chatrnost se významně projevuje v tom, jak nedovedeme být v elementární lidské solidaritě spjati s umírajícím člověkem. Naši nejbližší umírají buď na silnicích, nebo v nemocnicích, ale jen výjimečně doma. Proto ani sami neumíme, nebudeme umět umírat. Také proto, že i my budeme umírat sami nebo uprostřed neznámých lidí. Možná, že jen proto se zdá rozhodnutí „chci zahynout s ní“ většině lidí čímsi naprosto cizím. Tady jde opravdu spíš o jakousi elementární zkušenost než o racionální argumentaci. Nakonec nezbývá než říci: „Ať to vypadá sebepodivněji, nemohu na tuto otázku dát přesnou odpověď.“ Svou loajálnost k národu a k lidu, k němuž náležím, chci nadále projevovat kritickým posuzováním jeho nedostatků a neustávajícím úsilím o nápravu. Ale nechci to dělat z distance diváka, vnějšího pozorovatele, cizince. Budu ukazovat na propast, budu mluvit, křičet, třeba řvát – ale nebudu usilovat o svou soukromou záchranu. Nechci být soukromě zachráněn; netěšilo by mne to.

Musím se dotknout ještě poslední věci, která s otázkou Tvého známého souvisí sice jen volně, ale v jistém ohledu přece jen podstatně. I když se to zatím zdá velmi nepravděpodobné, mohlo by se stát, že budu (sám nebo spolu s jinými) z této země násilně vystěhován. Ani v tom případě bych ovšem nerezignoval; možná, že bych rozvinul svou aktivitu víc, než si dnes dovedu představit. Ani dnes nemám dojem, že by to byla pro mne nějaká osobní katastrofa. To, co jsem dosud líčil, vůbec nemělo znamenat, že by člověk byl bez svého národa, bez své země ničím. Lidství člověka není prostředkováno ani společnostmi, ani národem, ani vlastí, ale má v nich pouhé okolnosti. Člověk je konstituován jako člověk svým personálním vztahem k pravdě a spravedlnosti, nikoliv svou společenskou genezí. Ale okolnosti se ve světle pravdy a spravedlnosti stávají pro člověka vždycky závazkem, před nímž mu není dovoleno utíkat. Jsou-li však okolnosti mocnější a postaví-li člověka do nové situace a na nové místo, stává se tato nová situace a toto nové místo novou výzvou a okolností pro jeho nové poslání. Nemyslím si, že člověk musí být v emigraci ztracen; naopak, může i v emigraci smysluplně žít (i když to asi není příliš jednoduché a snadné). Ale odejít dobrovolně z této země bych nedovedl a nechtěl; alespoň sám pro sebe bych to musel považovat za selhání.

Je možné, že ani Ty, ani Tvůj známý nebudete spokojeni s tím, co jsem tady napsal. Neměly to však být obecné úvahy, nýbrž spíš něco jako „zpověď“, jako vykreslení osobní situace po vnitřní stránce, jako „odkrytí karet“ či zvednutí hledí.

Tvůj

Ladislav Hejdánek

Praha, 18. 5. 1978